

dönemine ait olan ve aslı Viyana Kütüphanesi'nde bulunan bir kanunnâme sûreti olup onu yine aynı döneme ait bir başka kanunnâme sûreti, bunu da II. Bayezid devrinde Ermeniler'e verilen bir nişân-ı hümâyun takip etmektedir. *Küllîyyât-ı Kavânîn*'in birinci dosyasında Yavuz Sultan Selim dönemiyle ilgili sadece iki belge mevcut olup Kanûnî Sultan Süleyman devrinden itibaren belge sayısı gittikçe artmaktadır. Derlemede Fâtiḥ dönemi kanunnâmelerine ilâve olarak Kanûnî devrine ait iki, I. Ahmed ve III. Ahmed dönemlerine ait birer umumi kanunnâme nüshası bulunmaktadır.

Tanzimat öncesi döneme ait belgelerin sadece dört dosya tutmuş olması ve Fâtiḥ Sultan Mehmed devrine ait sadece iki, II. Bayezid dönemine ait bir ve Yavuz Sultan Selim devrine ait iki belgenin bulunması ilk ve orta dönemle ilgili belgelerin çok sınırlı sayıda olduğunu, eserde esas itibariyle Tanzimat sonrası dönemin belgelerinin (36 dosya) derlendiğini göstermektedir. Ayrıca Sarkis Karakoç, derlediği belgelerin özellikle ilk dönemdekilerin gayri müslimleri ilgilendiren belgeler olmasına özen göstermiştir. Bu konuya ait belgelerin bir kısmını Rum ve Ermeni patrikhânesi arşivlerinden derlemiştir ki bu yönü dikkate değer. Yirmi yedinci dosyadan itibaren belgelere Latin harfleriyle, "Hazîne-i Evrâk'taki kaydına uygundur" mührü, Fevzi, A. Reşat ve K. Kızılırmak imzaları konmuştur. Bazı belgelere ise, "Hazîne-i Evrâk'la alakası yoktur" mührü basılmıştır. Yine yirmi yedinci dosyadan itibaren belgelerin arşivdeki asıllarıyla karşılaştırıldığı anlaşılmaktadır.

Derlemede belgelerin az bir kısmının orijinal nüshası, çoğunun güzel ve okunaklı bir rik'a ile kaleme alınmış sûreti, bir kısmının fotoğrafı ve basılı belgelerin birer örneği yer almıştır. Fihristinde görülen sınırlı sayıdaki bazı belgeler dosyalarda bulunmamakla birlikte belgeler genelde iyi korunmuştur. Her dosyanın kapağında hangi dönemleri kapsayan belgeleri içerdiği belirtilmiştir. Çoğunlukla belgelerin asıllarının mevcut olduğu arşiv kaydedilmiş, ayrıca söz konusu belge yerli ve yabancı basılı eserlerde yer almışsa onlara da işaret edilmiştir. *Küllîyyât-ı Kavânîn*, 1961 yılında başbakanlık adına müsteşar Hilmi İncesulu tarafından neşredilmek üzere Türk Tarih Kurumu'na devredilmişse de başbakanlığa nasıl intikal ettiği bilinmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Sicill-i Ahvâl Defterleri*, nr. 183, s. 247; Sarkis Karakoç, *Tahşiyeli Kavânîn*, İstanbul 1341, I, P-T; Ahmet Mumcu, "Küllîyyât-ı Kavânîn: Sarkiz Karakoç'un Osmanlı Mevzuatı Derlemesi", *TTK Belleten*, XXXVI/143 (1972), s. 377-383.

AHMET AKGÜNDÜZ

el-KÜLLİYYÂT fi't-TİB

(الکلیات فی الطب)

İbn Rüşd'ün
(ö. 595/1198)

tıpla ilgili eseri.

İbn Rüşd'ün tıp alanında yazdığı yirmi üç eserden on dördü günümüze ulaşmış olup bunlardan İslâm dünyasında ve Batı'da en çok tanınmış olanı *el-Küllîyyât fi't-tıb* veya kısaca *el-Küllîyyât*'tır. Batı literatüründe *Colliget* ("küllîyyât" kelimesinin bozulmuş şekli) diye anılan eserin yazılış tarihi bilinmemektedir. Günümüze ulaşan nüshaları arasında açık farklar bulunduğu yaygın kanaate göre müellif erken bir dönemde eserin ilk versiyonunu kaleme almış, daha sonra buna notlar ve açıklamalar ekleyerek yeni bir metin oluşturmuştur. Nitekim *Bidâyetü'l-müctehid* adlı eseri için de aynı durum söz konusudur. İçindeki atıflardan, *el-Küllîyyât*'ın ilk yazılışının Ebû Mervân İbn Zühr'ün vefatından (557/1162) önceki bir tarihte gerçekleştiği anlaşılmaktadır (Cemâleddin el-Alevî, s. 60-61). Müellifin, eserini gözden geçirip ikinci redaksiyonunu yapmasının ise Gırnata (Granada) nüshasının istinsahından sonraki bir tarihte (1187-1194) olduğu sanılmaktadır (*el-Küllîyyât fi't-tıb*, neşredenlerin girişi, s. 12).

el-Küllîyyât anatomi, sağlık, hastalık, semptomlar, ilâç ve besinler, koruyucu hekimlik ve tedavi konularına dair yedi ana bölümden (kitab) oluşur. Müellif tıp sanatının bölümlerini araştırıcılar için bir giriş, bu sanatı uygulayanlar için de bir el kitabı olmak üzere kaleme aldığını bildirdiği eserde (s. 127) tıbbın genel konularını yani teorik yönünü ele almış, tek tek hastalıklarla ilgili görüşlerini ise ayrı bir eserde incelemeyi planlamış, fakat muhtemelen buna vakit bulamamıştır. Nitekim eserin sonunda belirttiğine göre (s. 583) bu işi çağdaşı olan başka bir hekime, Endülüslü Ebû Mervân İbn Zühr'e havale etmiş, ondan, kendisinin *el-Küllîyyât*'ta gerçekleştirdiği yöntemi uygulayarak her organın yakalandığı hastalıkları ve bunların tedavi yöntemlerini anlatan bir eser yazmasını istemiştir.

İbn Rüşd, *el-Küllîyyât*'ın ilk yazımında genellikle Câlî'nûs'un (Galen) görüşlerine bağlı kalmaya çalışırken son versiyonunda onu eleştirmiştir. Bu bağlamda toplar damarlarla atar damarların fonksiyonu, beslenmede kalbin ve karaciğerin yeri, akciğerin hareketinin göğüsle ilişkisi, düşünce ve duyumda kalbin ve beynin rolü gibi Ortaçağ tıbbının tartışmalı konularında Câlî'nûs'tan farklı görüşler ortaya koymuş; tabii, biyolojik ve psikolojik güçler üzerinde durmuş; kan dolaşımında kalbin fonksiyonlarının önemini vurgulamış; organların organ olarak görevlerini yerine getirmeleri ve iradî hareketleri sağlamaları konusunda "inâyet delili" doğrultusunda açıklamalar yapmıştır.

Bazı araştırmacılar, İngiliz bilgini Harvey'e izâfe edilen büyük kan dolaşımını ondan önce İbn Rüşd'ün söz konusu ettiğini düşünmektedir (*el-Küllîyyât fi't-tıb*, Muhammed Âbid el-Câbirî'nin takdimi, s. 75-78). XX. yüzyılın başında İspanyol oftalmolog Vincenz Fukala, Felix Platter ve Johannes Kepler'den çok önce İbn Rüşd'ün, Câlî'nûs'tan beri kabul edilen gözün işiğe duyarlı bölümünün göz bebeği olduğu fikrini reddederek bunun ağ tabakası (retina) olduğunu tesbit ettiğini bildirmiş ve bu tesbitin modern oftalmolojinin oluşumunda önemli bir yer tuttuğunu belirtmiştir (Lindberg, XLIX [1975], s. 273). Rodriguez Molero da *el-Küllîyyât*'ın Rönesans döneminde yazılmış tıp kitaplarının özelliğini taşıdığını, bu bakımdan Câlî'nûs'un eserlerinden çok Vésale'in eserlerine benzediğini söylemektedir. Ona göre İbn Rüşd, bu eserinde geçmişte kabul edilmiş olan tıbbî kuralları tekrarlamaktan çok yeni bir yöntem geliştirmeye çalışmıştır (Vernet, s. 266-267).

Son zamanlarda yapılan araştırmalara göre *el-Küllîyyât*'ın Arapça orijinalinin altı nüshası günümüze ulaşmıştır. 1. Haydarâbâd nüshası. Manfred Ullmann gibi bazı araştırmacıların atuf yaptığı bu nüsha 1930 yılından sonra kaybolmuştur. 2. Gırnata nüshası (Abadia del'Sacro-Monte, nr. 1). Eksik bir nüsha olup 583 (1187) yılında müellif hayatta iken istinsah edilmiş, sonuna düşülen notta müellif nüshasıyla mukabele edildiği bildirilmiştir. Bazı İspanyol araştırmacıları bu nota dayanarak tashihlerin de müellife ait olduğunu iddia etmişlerdir (*el-Küllîyyât fi't-tıb* [nşr. Ahmed Mahfûz], neşredenlerin girişi s. 98). 3. Madrid nüshası. Madrid Millî Kütüphanesi'nde (nr. 5013) bulunan nüsha 663 (1265) tarihinde istinsah edilmiştir. 4. Petersburg nüshası (Eski Leningrad,

nr. 124). 668'de (1270) istinsah edilmiş olup eserin tam nüshasıdır. Muhtemelen İbn Rüşd tarafından bu nüshaya eserin ikinci defa gözden geçirilmesi esnasında bazı önemli ilâveler yapılmıştır. Diğer nüshalarda bulunmayan ekler sadece bir Latince tercümesinde yer almaktadır (a.ş. bk.). 5. İstanbul nüshası. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (III. Ahmed, nr. 2030) kayıtlı olan nüsha 1132 (1720) yılında istinsah edilmiştir. 6. Göttingen nüshası. Göttingen Üniversitesi Kütüphanesi'nde (Arapça, nr. 96) bulunan bu nüsha eserin bütününe içermemektedir. XV veya XVI. yüzyılda istinsah edildiği sanılan bu nüshadaki bölümler *el-Külliyât*'ın ikinci yazılış dönemine aittir. Madrid ve Göttingen nüshaları ortak bir nüshadan istinsah edilmiş olmalıdır; Latince tercümenin bir kısmı da bu metne dayanmaktadır (Anawati, s. 239).

el-Külliyât'ın Gırnata nüshası, ilk defa 1939 yılında General Franco Enstitüsü tarafından Cezayir'in Arâiş şehrinde faksimile olarak basılmış, aynı baskı 1984'te Leknev'de tekrarlanmıştır. J. M. Forneas ve C. Alvarez de Morales, bu baskıyı esas alarak eseri 1987'de Madrid'de iki cilt halinde yeniden yayımlamışlardır. Eser, 1989'da Saîd Şeybân ve Ammâr et-Tâlibî tarafından tahkikli olarak neşre hazırlanmış, Ebû Şâdi er-Rûbî bu çalışmayı gözden geçirerek Kahire'de neşretmiştir. Arap Birliği Araştırmaları Merkezi, vefatının 800. yılı münasebetiyle düşünürün eserlerini seri halinde yayımlamayı kararlaştırmış, bu proje çerçevesinde Ahmed Mahfûz'un daha önceki baskılarını ve tercümelerini de göz önüne alarak eser üzerinde yaptığı tahkik çalışması, Muhammed Âbid el-Câbirî'nin uzunca bir takdim yazısıyla birlikte (s. 11-94) basılmıştır (Beyrut 1999). Eserin başka bir neşri de Gırnata nüshasının bir kopyasına dayanılarak Muhammed b. Abdülcelîl Belkazîz tarafından gerçekleştirilmiştir (Dârülbeyzâ 1421/2000).

el-Külliyât değişik zamanlarda birkaç defa İbrânice ve Latince'ye çevrilmiştir. İbrânice'ye yapılan iki tercümeden ilki XIII. yüzyıla aittir. Bu tercüme önceleri Mois b. Tibbon'a nisbet edilirken sonraki araştırmalar mütercimim Jacob Ha-Cattan olduğu kanaatini güçlendirmiştir. İkinci tercüme ise XIV. yüzyılda Abarham ben Davud tarafından gerçekleştirilmiştir.

Eser ilk defa 1255 yılında (yazılışından yaklaşık altmış yıl sonra) Müsevî asıllı Padoalı Bonacusa tarafından Latince'ye çev-

rilerek İbn Sinâ ve İbn Zühr'ün kitaplarıyla birlikte *Liber universalis de medicina* başlığı altında 1482'de Venedik'te, 1552'de Strasbourg'da basılmış, sonraki dönemlerde de yeni baskıları yapılmıştır. Eserin geniş versiyonuna ait olan bu tam çeviride düşünüre nisbet edilen, ancak Arapça orijinalinde ve diğer tercümelerinde yer almayan bir de önsöz bulunmaktadır. Tercüme üzerinde son zamanlarda yapılan araştırmalar, şimdiki kadar iddia edilenin aksine eserin Arapça orijinalinden çevrildiği görüşünü güçlendirmiştir.

Jacob Mantino, *el-Külliyât*'ın son bölümünden bazı bahisleri (57, 58, 59. fasıllar) İbrânice çevirisinden Latince'ye tercüme etmiştir. Fransız asıllı Johannes Bruyerius Campegius ise eserin 2 ve 6. bölümleriyle 7. bölümünden bir kısmını Latince'ye çevirmiş ve bu çeviri de Bonacusa tercümesi içerisinde basılmıştır.

el-Külliyât'ın modern Batı dillerine tam çevirisi henüz yapılmamıştır. F. J. Rodriguez Moleno, 1930 yılında hazırladığı doktora çalışması çerçevesinde eserin anatomi ve sağlık bölümlerini İspanyolca'ya çevirmiş, ancak bu çeviri yayımlanmamıştır. Esteban Torre 1974'te eserin önsözleriyle birlikte anatomi ve sağlık bölümlerini İspanyolca'ya, J. Christoph Bürgel de sağlık bölümünü Almanca'ya tercüme etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Rüşd, *el-Külliyât fi't-tib* (nşr. Saîd Şeybân - Ammâr et-Tâlibî), Kahire 1989, tür.yer.; ayrıca bk. neşredenlerin girişi, s. 5-16; a.e. (nşr. Ahmed Mahfûz), Beyrut 1999, tür.yer.; ayrıca bk. Muhammed Âbid el-Câbirî'nin takdimi, s. 11-94; ayrıca bk. neşredenlerin girişi, s. 98, 118; A. Mieli, *La science arabe*, Leiden 1959, s. 189; G. C. Anawati, *Mu'ellesâtu İbn Rüşd*, Cezayir 1978, s. 239; J. Vernet, *Ce que la culture doit aux arabes d'Espagne* (trc. G. M. Gros), Paris 1985, s. 266-268; Cemâleddin el-Alevî, *el-Metnû'r-Rüşdî*, Dârülbeyzâ 1986, s. 60-61; Muhammed el-Arabî el-Hattâbî, *et-Tib ve'l-eṭṭibâ' fi'l-Endelûsi'l-İslâmiyye*, Beyrut 1988, II, 321-418; D. Jacquart - F. Micheau, *La médecine arabe et l'occident médiévale*, Paris 1996, s. 182-183; Selîm Ammâr, "İbn Rüşd ve kitâbühü el-Külliyât fi't-tib", *İbn Rüşd: Feylesüfû's-şarḥ ve'l-ğarb*, Tunus 1999, I, 465-481; R. Molero, "Originalidad y estudio de la anatomia de Averroes", *Al-Andalus*, XV/5, Madrid 1950, s. 7-47; D. C. Lindberg, "Did Averroes discover retinal sensitivity?", *Bulletin of the History of Medicine*, XLIX, Baltimore 1975, s. 273.

H. BEKİR KARLIĞA

KÜLSÛM b. AMR

(bk. ATTÂBÎ, Külsûm b. Amr).

KÜLSÛM b. HUSAYN

(bk. EBÛ RÛHM).

KÜLTÜR

(bk. MEDENİYET).

KÜLTÜR HAFTASI

Sanat, fikir ve edebiyat dergisi.

Haftalık magazin dergisi *Hafta*'nın yerine çıkarılan derginin sahibi ve neşriyat müdürü Peyami Safa'nın ağabeyi İlhâmi Safa'dır. Ahmet Ağaoğlu çevresinde oluşan ve Mustafa Şekip Tunç, Ahmet Hamdi Başar, Hilmi Ziya Ülken, Namık İsmail gibi liberal eğilimli aydınların yer aldığı çevredeki seviyeli tartışmalar Peyami Safa'yı *Kültür Haftası* dergisini çıkarmaya götürür; dergiye asıl fikrî istikametini de Peyami Safa verir.

Dergi, 15 Ocak 1936'da çıkan ilk sayısından itibaren devrin birçok önemli ismini bir araya getirmiş olması bakımından dikkat çekicidir. Ahmet Hamdi Tanpınar, Faruk Nafiz Çamlıbel ve Cahit Sıtkı Tarancı'nın şiirleriyle yer aldıkları ilk sayıdaki diğer imzalar şunlardır: Mustafa Şekip Tunç, Ahmet Ağaoğlu, Suut Kemal Yetkin, Mesut Cemil Tel, Peyami Safa, Elif Naci, Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu.

Kültür Haftası'nın ilk sayısının kapağı

